

Wprowadzenie

Szkoła wielokrotnie była krytykowana za schematyczność, opresyjność, zabijanie pasji, wręcz zniechęcanie do nauki, a także za uczenie dzieci i młodzieży treści nieprzydatnych. Ten argument jest zresztą najczęściej podnoszony przez samą młodzież. Opanowanie wiadomości, wiedzy encyklopedycznej z różnych zakresów i dyscyplin jest wymagające i pracochłonne, ich nieprzystawalność do doświadczeń bliskich młodemu człowiekowi powoduje, że nauka sprawia dużo więcej trudności, daje mało satysfakcji, a więc motywacja do podjęcia tego wysiłku jest niska. Szkoła może do niego skłonić za pomocą zewnętrznej motywacji, systemu kar i nagród, powszechnie stosowanego w postaci ocen szkolnych. Niekiedy zaangażowanie lub wręcz charyzma nauczyciela może sprawić, że młody człowiek zainteresuje się daną tematyką i doceni znaczenie jej zgłębienia, czyli wzbudzi w sobie motywację wewnętrzną prowadzącą do poznawania określonej dziedziny wiedzy oraz nabywania i doskonalenia danej umiejętności.

Zarzut nieprzystawalności przekazywanych treści do rzeczywistości pozaszkolnej, w której żyje młodzież, a zwłaszcza tej, w której przyjdzie jej żyć jako dorosłym, wynika między innymi z dynamiki zmian we współczesnym świecie. W kulturach postfiguratywnych (Mead 2000) młody człowiek mógł dokładnie i to z dużą dozą prawdopodobieństwa opowiedzieć, jak będzie wyglądało jego życie, kiedy dorośnie – podobnie do codzienności jego rodziców i innych dorosłych żyjących w tej społeczności. Wiedział, jakie umiejętności będą dla niego przydatne, bez jakiej wiedzy nie przetrwa. Miał pełną jasność, jakich zachowań będą oczekiwali od niego pozostali członkowie wspólnoty, a jakie nie

zostaną zaakceptowane przez społeczność. Aktualne zmiany społeczne i kulturowe następują bardzo szybko. Pociągają one za sobą coraz to nowe wymagania stawiane młodym ludziom na progu ich dorosłości. Są tym większym wyzwaniem, że najczęściej – i jest to podnoszone jako zarzut wobec instytucji szkoły – młodzi nie otrzymują wsparcia ze strony szkoły w postaci wyposażenia w odpowiednie umiejętności i wiedzę, jak stawianym wymaganiom sprostać¹. Przykładem braku dostatecznej odpowiadzi na nowe okoliczności dorastania młodego pokolenia jest nabywanie kompetencji cyfrowych, należących do kompetencji kluczowych rekomendowanych przez Komisję Europejską². Wiele zmieniło i zmienia upowszechnienie AI, a wydaje się, że szkoła nie zareagowała systemowo na to zjawisko. Osobną kwestią jest pytanie, czy przy tak dynamicznym tempie zmian szkoła ma w ogóle taką możliwość? Na poziomie centralnym wydaje się to trudne, bo wszelkie reformy szkolnictwa potrzebują czasu. Szansą są natomiast indywidualne i zespołowe inicjatywy osób, które pracują z uczniami, mają z nimi codzienny kontakt, a więc dysponują natychmiastową informacją zwrotną – czasami wyrażoną wprost, a niekiedy przejawiającą się w mowie ciała – czy dane treści i formę uważają oni za zupełnie oderwane od rzeczywistości, w jakiej żyją, abstrakcyjne, nieprzydatne, a więc nudne, czy też interesujące, ważne i widzą pole do ich wykorzystania.

W społeczeństwie charakteryzującym się pragmatycznym podejściem do odbieranej wiedzy jej praktyczny wymiar jest jedną z wysoko cenionych cech. Docenienie walorów użytkowych treści może wynikać z łatwego dostępu do wiedzy, która w społeczeństwie cyfrowym jest niemal na wyciągnięcie ręki, wystarczy sięgnąć po telefon z dostępem do internetu. Zbyt łatwa i szybka możliwość odnalezienia źródła wiedzy powoduje, że młody człowiek paradoksalnie nie zawsze chce do niego dotrzeć. Wysoko ceni swój czas i możliwość wyboru treści, które chce

¹ Prof. S. Kwiatkowski podczas wystąpienia na XI Ogólnopolskim Zjeździe Pedagogicznym, który odbył się w dniach 20–22 września 2022 r. w Poznaniu pod hasłem *Przesilenie. Budujemy lepszy świat w sobie i pomiędzy nami* przedstawił listę kompetencji przyszłości, istotnych dla wykonywania zawodów, których być może jeszcze nie znamy, ponieważ one dopiero powstaną.

² Por. *Zalecenie rady z dnia 22 maja 2018 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie*, Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, <https://education.ec.europa.eu/pl/focus-topics/improving-quality/key-competences>, s. 4.

zobaczyć, poznać, i wiedzy, którą chce zdobyć, stąd narzucanie z góry określonego programu nauczania, podstawy programowej powoduje w nim niechęć.

Dynamiczne zmiany zauważalne w kulturze współczesnej rodzą pytanie, czy szkoła ma szansę za nimi nadążyć? Gdyby skupić się w niej na nauczaniu wyłącznie wiedzy przydatnej w aktualnej sytuacji kulturowej określonego społeczeństwa, to miałyby ona praktyczne zastosowanie jedynie w kulturach o niewielkiej dynamice rozwoju, w kulturach postfiguratywnych właśnie – idąc tropem wyznaczonym przez Margaret Mead (2000). Tylko w tego typu wspólnotach starsi, doświadczeni jej członkowie mogliby przekazać praktyczną, przydatną i aktualną wiedzę, bo po prostu od czasu ich młodości zmieniła się ona w niewielkim stopniu. Statyczny charakter wspólnot wiąże się z oralnością. W kulturach nieposługujących się pismem rozwój i osiągnięcia ograniczone są długością ludzkiego życia. Każde nowe pokolenie startuje z podobnego punktu i na podobnym kończy. Ponieważ nie ma nośnika, dzięki któremu można utrwalić wiedzę i przekazać ją kolejnemu pokoleniu, brakuje swoistego magazynu dorobku kulturowego określonego społeczeństwa. Kultura oralna z konieczności skupia się na zachowaniu w pamięci członków wiedzy praktycznej, pozwalającej danej społeczności przeżyć, oraz utrwaleniu istotnych kulturowo treści umożliwiających budowanie tożsamości grupowej, zachowanie i wzmacnianie więzi, uświadomienie odrębności wspólnoty i jej integrację oraz uświadomienie sobie norm zachowań.

W dynamicznie zmieniającej się kulturze współczesnej natomiast wartość, jaką mogą podzielić się seniorzy z młodym pokoleniem, nie musi polegać na aktualności ich wiedzy, ale pokazaniu znaczenia określonych postaw, przedstawieniu mechanizmów ludzkich działań, które mogą pojawić się niezależnie od czasu i kultury, udzieleniu cennych wskazówek, dzięki którym młody człowiek będzie odnajdywał rozwiązania adekwatne do aktualnych wyzwań i stawianych mu wymagań. Być może takie właśnie jest zadanie współczesnej szkoły – budowanie wiedzy, postaw, kompetencji, które pozwolą uczniowi odpowiadać na aktualne sytuacje, a także pozwolą dobrze odnaleźć się w społeczeństwie przyszłości, w którym przyjdzie mu żyć.

Czy pisanie tekstów należy do umiejętności obecnie już nieaktualnych, a w związku z tym postrzeganych przez uczniów jako nieprzydatne? Być może byłoby tak, gdyby była to wyłącznie forma przekazania

utrwalonej w ten sposób treści. Zgodnie z tendencją do ekonomizacji wysiłku podczas komunikacji powszechnie komunikowano by się na piśmie w formie „mowy zapisanej” (tak już się dzieje), a sposób komunikowania z uwzględnieniem cech pisma nie byłby nauczany podczas powszechnej edukacji. Pozostawiano by je osobom do tego przygotowanym, „pisarzom”, których umiejętności pozwalałyby na tworzenie tekstów pisanych. Byłby to więc rodzaj specjalnej usługi, z której można w razie potrzeby skorzystać. Natomiast w momencie wynalezienia sposobów utrwalania i przekazywania treści w sposób wymagający mniejszego wysiłku, po pewnym czasie być może użycie pisma uległoby ograniczeniu. W dobie intensywnego rozwoju współczesnych modeli tekstowych i chatu GPT żmudne ćwiczenie umiejętności, w których człowiek może być zastąpiony, może wydawać się niepotrzebne, gdyż z pisaniem tekstów coraz lepiej radzi sobie sztuczna inteligencja. Jednak poza sferą praktyczną istnieją także inne ważne powody, by uczyć dzieci i młodzież tworzenia tekstów. Nabywanie umiejętności piśmiennych pomaga w logicznym, uporządkowanym myśleniu, kształtuje myślenie abstrakcyjne, oderwane od kontekstu sytuacyjnego. Jest to więc najprostszy możliwy do zastosowania na szeroką skalę sposób doskonalenia przez młodzież istotnych umiejętności poznawczych. Liczba operacji myślowych niezbędnych do wyrażenia myśli w formie poprawnie skonstruowanego tekstu pisanego jest bardzo duża. Regularne ich wykonywanie podczas ćwiczeń w pisaniu kształtuje odpowiednie nawyki w myśleniu, buduje jego dyscyplinę, opierając się na określonych zasadach i kryteriach. Bez ćwiczeń praktycznych w pisaniu młody człowiek tworzy tekst tak, jakby mówił, bo mowa – żywe słowo – jest pierwszym naturalnym ludzkim sposobem komunikacji³. Korzystając z pisma w podstawowym zakresie, rozumianym jako łączenie głosek ze znakami graficznymi, odwzorowanie w postaci graficznej dźwiękowego brzmienia wypowiedzi, człowiek wprawdzie utrwała wypowiedź na piśmie, ale jej konstrukcja i cechy są charakterystyczne dla języka mówionego. Piśmienność na poziomie podstawowym zakłada jedynie opanowanie związków między

³ Zdaniem Anny Wileczek obecnie możemy wyróżnić trzy odmiany języka: mowę, pismo i „mowę zapisaną”, w ramach których powstają teksty. Mają one odrębną strukturę i odmienne realizacje, co powinno być przeniesione na grunt szkoły: uświadamiane uczniom i ćwiczone (Wileczek 2020).

dźwiękiem i zapisem oraz świadomość, że znaki systemu zapisu pokrywają się z łatwymi do uchwycenia właściwościami mowy. Aby w pełni obcować z pismem, konieczne jest opanowanie dużo bardziej skomplikowanych operacji myślowych, dzięki którym powstanie spójny, logiczny, uporządkowany, poprawny kompozycyjnie i językowo tekst.

I o tym właśnie jest ta książka. Ile tekstu w tekście? Jakie cechy ustności ujawniają się w pisanych – w zamierzeniu, a (za)pisanych – w faktycznej realizacji, tekstach uczniów kończących jednolity, obowiązkowy etap edukacji szkolnej (szkołę podstawową, wcześniej gimnazjum)? Jakie mogą być tego przyczyny? Co może pomóc doskonaleniu umiejętności piśmiennych młodzieży? Praca ta koresponduje z wynikami badań przedstawionymi w monografii *Piśmienność młodzieży w epoce nowej oralności* (Dąbrowska 2023), w której zaprezentowane zostały umiejętności piśmienne uczniów w świetle wyników ogólnopolskich obowiązkowych egzaminów gimnazjalnych i egzaminu ósmoklasisty, zamykających kilkuletni powszechny, obowiązkowy etap kształcenia.

Niniejsza książka jest próbą myślenia teorią o praktyce – jak określa to Dorota Klus-Stańska. Kłopoty z tworzeniem własnego tekstu przez młodzież, towarzyszące im frustracje nastolatków i podejmowane próby najlepiej zauważalne są w praktyce edukacyjnej, podczas codziennej pracy nauczycieli języka polskiego z młodzieżą, stąd publikacja obejmuje trzy części: teoretyczną, empiryczną i praktyczną. Autorki, reprezentujące zarówno świat akademii, jak i praktyki, podejmują refleksję nad zmianą kultury nauczania. Anna Dąbrowska – autorka koncepcji monografii oraz I i II części książki – przedstawia teoretyczno-badawcze uwiarygodnienie strategii oddolnej zmiany w edukacji. W pierwszej części zatytułowanej *W stronę mowy zapisanej?* ukazuje język jako wyjątkowe akcesorium człowieka, którego odmiany budują odmienne sposoby konstruowania wypowiedzi, myślenia i działania; następnie skupia się na kulturowych i edukacyjnych uwarunkowaniach piśmienności młodzieży. W części empirycznej badaczka prezentuje założenia metodologiczne badań własnych oraz wyniki analizy wypowiedzi pisemnych wybranej grupy nastolatków pod kątem opanowania przez młodzież kompetencji kluczowych dla piśmienności zaawansowanej: wnioskowania, parafrazowania, rozważania, rekontekstualizacji i podsumowywania oraz analizę badanych prac ze względu na obecność cech komunikacji mówionej w tekstach uczniów.

Monografia ta wyrasta z potrzeby poszukiwania odpowiedzi na wyzwania edukacyjne związane z zauważonymi podczas badań trudnościami młodych ludzi w konstruowaniu własnych tekstów. Istotny w tym względzie jest głos praktyka. Ósmoklasiści – kończący obowiązkowy jednolity etap edukacji – w krótkim czasie stają się uczniami szkół ponadpodstawowych, w których to z niełatwym zadaniem, jakim jest dla nich budowanie wypowiedzi pisemnych, muszą mierzyć się zarówno oni sami, jak i ich nauczyciele. Poloniści nie tylko dostrzegają kłopoty nastolatków w tym zakresie, ale na bieżąco reagują na nie podczas lekcji, nierzadko budując solidny warsztat pracy obejmujący sposoby pomocy w nabywaniu zaawansowanych umiejętności piśmiennych. Anna Konażewska – wieloletnia nauczycielka języka polskiego w liceum – autorka III części monografii, dzieli się w niej własnymi cennymi doświadczeniami i pomysłami, jak wspierać młodzież w doskonaleniu kompetencji tekstotwórczych. Prezentuje sprawdzone pomysły na rozwijanie umiejętności wnioskowania, argumentowania, rozważania i podsumowywania u uczniów, korzystania z kontekstów podczas lekcji języka polskiego, doskonalenia sztuki kreatywnego pisania oraz pracy nad językiem i strukturą tekstu, mając nadzieję, że staną się one dla wielu nauczycieli inspiracją i praktyczną pomocą dydaktyczną.